

Hanımın Çiftliğinden Gıdayı Müşterekleştirmeye

Bengi Akbulut

Marx, piyasanın toplumsal ilişkileri nasıl örtülediğine dikkat çekmek için meta fetişizmi kavramını kullanır. Piyasa esasen insanlar ve sınıflar arasındaki ilişkileri “şeyler” arasında – metalar ve onların fiyatları – arasında bir ilişkiymiş gibi temsil eder. Yani piyasa dolayısıyla önümüze meta olarak gelen varlıkların bu biçimlerinin altında, üretimlerinin içerdiği insanlar ve sınıflar arasındaki, sömürüye dayalı ilişkiler yatmaktadır. David Harvey (1990) bu kavramdan hareketle gıda meselesini sorunsallaştırır ve kapitalizmin gıdanın nerede ve ne şekilde üretildiğini, gıdanın üretim süreçlerine içkin mekânsal-toplumsal ilişkileri sakladığından bahseder.¹ Tabağımızdaki yemeğin malzemelerinin kimin tarafından, ne şekilde üretildiğinden çoğu kez bihaberizdir: Kimbilir hangi tarım işçisinin teriyle, hangi dayıbaşının gözetimi altında, hangi endüstriyel gübre veya ilaçla üretilmiştir?

Aslında artık bu üzeri örtülü üretim süreçlerinin belli bir noktadan da olsa kurcalanmaya başladığını söylemek mümkün. Sağlıklı ve güvenilir gıda arayışının yaygınlaşmasıyla organik, ekolojik, doğal vs. ürünlere ulaşımın bir takım kanalları da ortaya çıktı: Geçen sene revaçta olan İpek Hanım’ın çiftliğinden bugün sayısız web sitesine bu tür bir tüketim olanağı sunan birçok yapı var. Bunlar gibi tüketicinin sağlıklı ve kaliteli olduğu garanti edilen ürüne ulaşımını sağlayan kanallar yukarıda bahsi geçen örtük ilişkileri kısmen açık ediyor denebilir: Gıda maddesinin fiziksel üretim süreci, insan sağlığına (ve bazen de doğaya) etkileri açısından artık bir “mesele” ve tüketici bu açıdan bir tercih yapabiliyor.

Elbette gıda gibi temel bir alan söz konusu olunca tüketicinin bu şekilde sağlıklı ve kaliteli ürüne ulaşma isteği son derece anlaşılır. Ancak gıdayla ilgili meselemizi salt tüketicilik pozisyonu üzerinden ve bireysel alım tercihlerine binaen kurmak kısıtlı ve son kertede tehlikeli. İlk elden söylenmesi gereken, tüketim güdümlü giden ve “alternatif” diye cilalanan bu tür girişimlerin birçoğunun gıda üretim süreçlerinde hali hazırda egemen olan pratiklerle dönüştürücü bir derdi olmadığı. “Organik”, “doğal”, “ekolojik” gibi sıfatlar/etiketlerle amaçlanan çoğu kez gıda ‘fetişizmini’ alaşağı etmek değil, adı geçen ürünlere rekabet gücü kazandırmak. Bu alternatiflik gıda üretiminin süreçlerinin sadece tüketiciye “pazarlanabilir” taraflarına vurgu yapıyor, organik/ekolojik/doğal denmeyen ürünlerle ayrıştırarak piyasa gücü kazanma saikine hizmet ediyor. Dolayısıyla, sağlıklı ve kaliteli gıdaya erişim talebi metalaşmanın, ‘ürün çeşitliliği’nin ve piyasalaşmanın aracı haline geliyor, radikal potansiyelinden ve politik içeriğinden boşaltılıp tavsatılıyor.

Bu tüketicilik odağının bir yanı ise gıdayla olabilecek ilişkilennmemizi son kertede birey merkezli bir edim temeline dayandırması. Yani, gıdaya dair toplumsal talepler tabandan

örgütlenecek bir toplumsal kolektiflik ile değil, sanki ancak ve ancak bireylerin piyasa dolayısıyla ne tüketeceklerine dair tercihlerini belirtmeleriyle ses bulabilirmiş gibi, toplumsala dair her şeyi piyasa üzerinden kurulacak ilişkiler ve mekanizmalara indiriyor. Sözümüz neyi kimden satın alacağımızla kısıtlıymış ve gıda süreçlerinin öznesi değil kölesiymişiz gibi, bizi salt ‘tüketici’ olmaya ve sadece bu kimlikle eylemeye hapsetme riski taşıyor.

Kendimizi sadece tüketiciler olarak görmek ve böyle hareket etmek, bizi gıdanın daha kapsamlı üretim-bölüşüm-tüketim süreçlerinin adaletli kurulmasını talep etmekten, başka tür bir gıda ekonomisi tahayyül etmekten uzağa savurma tehlikesini de beraberinde getiriyor. Öte yandan, bu tür bir (zımnî) konumlanma, kaliteli ve sağlıklı gıdaya erişim talebini ve hakkını da ister istemez alım gücüne endekslemek anlamına geliyor.

Gıdayı Müşterekleştirmek

Gıda meselesini bireysellik-tüketicilik odağından çıkarıp bir müşterekleştirme alanı olarak konumlandırabilmek için, gıdayı meta biçimiyle değil, üretiminin başlangıcından tüketim noktasına kadar uzanan, farklı aktörler içeren bir süreçler bütünü olarak görerek başlayalım. Bu bütünün içerisinde tarımsal üretimde kullanılan tohumların nereden ve nasıl tedarik edildiğinden, sulama suyunun nereden elde edildiğine, ne tür emek biçimlerinin kullanıldığından üzerinde ekim yapılan toprağın mülkiyetine bir dizi boyut var. Gıdayı bu şekilde birçok coğrafyayı ve özneyi birbirine bağlayan bir süreçler zinciri olarak görmek, bu süreçlerin belli toplumsal, ekonomik, politik ilişkilerden müteşekkil ve dolayısıyla güç ilişkileri ve eşitsizliklerle örülü olduğunu görünür kılmamızın da yolunu açıyor. Özellikle son yıllarda iyiden iyiye yakıcı hale gelen küçük-yerel üreticilerin hayatta kalma koşullarının ortadan kaldırılması, tarımsal üretimde yaygınlaşan mevsimlik işçilik ve sözleşmeli çiftçilik gibi emek biçimleri, kırsal borçluluğun derinleşmesi, gıda üretiminin tekelleşmesi ve endüstriyelleşmesi, gıdanın metalaşması ve niteliksizleşmesi gibi dinamikleri de bu süreçler zincirinin içinde konumlandırmak mümkün. Yani, gıdanın politikasını yapmak, adaletli-erişilebilir-nitelikli gıda talebini hakkıyla örebilmek ve bir kolektif mücadele alanı olarak kurabilmek gıdayı bir süreçler zinciri olarak görmekten geçiyor.

Gıdayı bu şekilde düşünmeye başlamak aynı zamanda gıdanın müşterekliğine işaret ediyor. Gıda toplumsal yaşamın yeniden üretilebilmesinin en elzem koşulu olduğundan hepimizin varlığını borçlu olduğu bir müşterektir. Aynı zamanda, yüzyıllardır nesilden nesile aktarılan atalık tohumlar, yerel bilgi, gıda pratikleri etrafında şekillenen toplumsal ilişkilerle üretilen ortak bir zenginliktir. Diğer yandan, Otonomist Marxistleri takip edersek, müşterekleri salt ortak olan olarak tanımlamaktan öteye geçip, müşterekleştirmeyi toplumsal üretimin muhtelif alanlarının piyasa ve devletten özerk, kolektif, adaletli ve özyönetime dayalı bir biçimde kurulması olarak tarif edebiliriz. Böylece, hem gıda müşterekleriyle kaynak-merkezliliğin ötesinde ilişkilere ve

motivasyonları (kâr amacı yerine idame ettirebilme, kendine yetebilme, piyasadan özerk yaşam alanları yaratma) ve hem de bu ilişkilerinin temellendiği belli değerlere (dayanışma, ortaklık, demokrasi, özyönetim) vurgu yapabiliriz.

Buradan hareketle, *gıdanın müşterekleştirilmesi* bir ortak zenginlik olarak gıda süreçlerinin demokratik, adil, kolektif toplumsal ilişkilerle kurulmasına yönelik edimler olarak düşünülebilir. Bu bağlamda gıda süreçlerinin farklı aşamalarında –örneğin üretim veya tüketim alanında— kooperatif/kolektif örgütlenmelerini müşterekleştirme pratiklerine örnek olarak verebiliriz. Umut Kocagöz’ün de vurguladığı gibi bu tür örgütlenmeler “küçük üreticinin örgütlenmesi, gıda tekelleri karşısında kendi yaşamlarını savunabilir hale gelmesi, üretici ve tüketiciler arasında karşılıklı denetim ilişkilerine bağlı olarak belirli bir üretim tarzı ve standardı geliştirilebilmesi” açılarından büyük önem taşıyor.² Kırsal küçük üreticilerin ürünlerini belli bir fiyatın altında satmayı reddedebilmesi ve kısa vadede finansal maliyeti azaltan ancak toplumsal-ekolojik maliyetleri yüksek üretim pratiklerine (örn. yüksek seviyede kimyasal kullanmak gibi) direnebilmesi açısından bu tür örgütlü bir talebin öngörülebilir olması son derece elzem.

Öte yandan aracıları ortadan kaldıran ve üretici-tüketici arasında doğrudan bağlar kuran bu tür yapılar, serbest rekabetçi piyasanın dışında, alternatif bir etiğe dayanan bir mübadele sistemini hayata geçiriyor: Tüm bireylerin sadece kendi çıkarını düşünerek hareket etmesine dayalı (üreticinin kâr ençoklamasından, tüketicinin maliyet enazlamasından başka derdi olmadığı) bir piyasa mantığının yerine, gıda süreçlerinin öznelere dayalı dayanışmacı ve kolektif eylemlerine dayalı bir gıda mübadelesi.

Yani, nitelikli ve sağlıklı gıdaya erişimin bireysel tüketici ve piyasa dolayısıyla dile gelen bireysel tercih kısıncısından çıkıp kolektif bir örgütlenme biçimini alması, sadece tüketicinin değil küçük üreticinin de yaşam koşullarını ve örgütlenme kapasitesini yeniden üretebilmesine hizmet edebilir. Bu anlamda da gıda meselesinde egemen anlatı olan üretici-tüketici karşıtlığını aşp, gıda süreçlerinin tümüne yönelik ortak ve bakışumlu bir örgütlenme alanı açabilir. Bunun yanı sıra, toprak ve gıdanın diğer üretim araçlarına erişim, gıda üretim süreçlerinin içerdiği emek biçimleri, gıdanın piyasalaşmasına karşı duracak alternatif mübadele mecraları gibi noktalarda hayata geçirilebilecek kolektif-demokratik örgütlenme biçimleri de gıdayı müşterekleştirme bağlamında düşünülebilir.

Bu yönüyle, müşterekleştirme başka tür bir ekonomiyi kurmanın ve ekonomiyi toplumsallaştırmanın bir yolu olarak karşımıza çıkar. Örneğin, gıda üretim süreçlerinin kolektif ve adaletli örgütlenmesi, üretilen değer bizzat üreticilerin kontrolünde olması ve bu değer nereye yönlendirileceğine üreticileri karar vermesi ekonomik demokrasi zemininde kapitalizm-dışı bir ekonomiyi hayata geçirir. Örgütlü tüketici ve örgütlü üreticiler arasında kurulacak piyasa mantığına alternatif bir mübadele pratiği, gıda süreçlerinin –ve dolayısıyla bu süreçlerin içinde olduğu toplumsal-ekonomik alanın— parasal fayda yerine başka prensipler odağında düzenlenebilmesine alan açabilir. Gıdanın

yerleşik piyasalar dolayısıyla mübadele edildiği bir yapıda, hangi ürünün ne zaman ve ne kadar üretileceği fiyatlara yansıyan arz-talep sinyallerine göre karar verilirken, piyasaya alternatif mübadele biçimleri ekolojik denge, sosyo-ekonomik adalet, hakkaniyet gibi ilkeleri önceleyebilme olanağı doğurur: ilkel olarak toprak ve iklim yapısına uygun olmayan ürünlerin ekilmemesi ve arz edilmemesi, üreticilerin onurlu ve refahlı yaşam koşullarını garanti edecek fiyatlarda anlaşılması ve gıda fiyatlandırmasının alım gücüne orantılı bir sistemle yapılması (yani fiyatlara görünmez piyasa güçlerinin değil bizzat gıda iştirakçilerinin katılımcı bir şekilde karar vermesinin farklı yolları), para dolayımı olmadan takas türü mübadele biçimleri bu bağlamda düşünebilecek örnekler. Bu açıdan, gıdayı müşterekleştirmek, aslen gıda etrafındaki ekonomik ilişkileri toplumsallaştırmak, toplumsal kontrol ve karar mekanizmalarının içine yerleştirmektir.

Gıda Politikadır!

Altı çizilmesi gereken bir nokta, gıda meselesine bu türden müdahalelerin bizatihi politik edimler olduğu. Bu müdahaleler gıda alanında hakim ilişkiler ve süreçleri ifşa etmek, kısa devreye uğratmak, temelden meydan okumak ve alternatiflerini üretmekle kalmıyor. Zira Jason Reed'in de belirttiği gibi, müşterekleştirme aynı zamanda bir öznellik üretimi ve özneleşme meselesidir.³ Gıda alanında müşterekleşme pratikleri, sadece bu alandaki toplumsal-ekonomik ilişkileri dönüştürmekle kalmayıp, hayatın diğer alanlarına da sirayet etme potansiyeli taşıyor. En basitinden, yukarıda da bahsedildiği gibi, gıda ekonomisinde hayata geçirilecek özyönetim temelli ekonomik ilişkiler başka alanlarda dayanışmacı ekonomi pratiklerini kışkırtabilir ve/veya kuvvetlendirebilir.

Gıdayı müşterekleştirmenin, toplumsal yeniden üretimin piyasa süreçleri ve devlet tahakkümünden özerkleşme kapasitesini hatırlamak, bu tür bir gıda pratiğinin anti-kapitalist müşterekler siyasetinin temel bir ayağı olduğunu vurgulamak açısından elzem. Bu tür bir özerkleşme hem üreticinin kırsal daraduman eden süreçlere direnme kapasitesini (örn. ekolojik yıkıma yol açacak bir maden projesine direnme kapasitesi) artırma, hem de tüketicinin gıdaya erişim için alım gücüne (ve bu yüzden de emek gücünü satmaya) mahkumiyetini azaltma imkanı taşıyor. Öte yandan, Begüm Özden Fırat ve Fırat Genç'in söylediği gibi, "üretim alanındaki fragmantasyonun politik etkilerinin tersine çevrilmesi, piyasalaşan yeniden üretim alanında gedikler açılması ve bu iki alan arasında geçişlilik yaratılması" , neoliberalizmin dağıttı sosyal ilişkilerle yitirilen kamusalığın ve politik kapasitenin yeniden inşasının bir parçasıdır.⁴ Tam da bu noktalardan hareketle, gıdayı müşterekleştirmek, önümüzde tali değil temel bir mesele olarak duruyor.

¹ “Between space and time: reflections on the geographical imagination”, Annals of the Association of American Geographers, 80, 418-434

² <http://mustereklerimiz.org/kooperatif-fikrini-strateji-baglaminda-dusunebilir-miyiz/>

³ “The Production Of Subjectivity: From Transindividuality To The Commons”, New Formations, 70, 113-131

⁴ <http://mustereklerimiz.org/strateji-tartismasina-katki-musterekler-politikasinin-guncelligi/>